

The Wisdom of the Attribution of Names and Verbs to Each Other in the Quran

Sabgatullah TAYFUR*

Abstract

The Quran is a book in Arabic downloaded by Allah, who created all languages with their rules and taught them to humanity. Therefore, the most important measure for speaking this language in a regular and literary way is the word of Allah. Of course, in this case, it is expected that the sequences of words in it will comply with the rules of the Arabic language. However, it is seen that this harmony is ignored in some verses. Since the Quran is protected from all kinds of distortions and changes, it cannot be claimed that these are wrong, mistakes or slip of the tongue. For example, the main thing in Arabic is the attribution of the noun to the noun and the verb to the verb. Because the noun and verb are two separate types and have some unique characteristics in terms of meaning and grammar. However, it is possible to come across some examples in the Quran where the noun is attributed to the verb and the verb to the noun, albeit rarely. It is often possible to make them homogeneous with some linguistic interpretations and bring them together on a common denominator. But it is obvious that this style, whether interpreted or evaluated in its original form, contains some wisdom, such as renewing the word, removing monotony in the mind, and transmitting rich content messages. We think that this study, which we have written with the aim of determining these issues, has importance and we hope that it will contribute to the understanding of the Quran to some extent.

Keywords: Quran, Noun, Verb, Attribution, Wisdom.

Kur'ân'da İsim ve Fiillerin Birbirine Atfedilmesinin Hikmeti

Sabgatullah TAYFUR

Öz

Kur'ân-ı Kerîm, kaideleriyle beraber bütün dilleri yaratan ve insanlığa öğreten Allah tarafından Arapça indirilmiş bir kitaptır. Dolayısıyla bu dili kurallı ve edebî bir şekilde konuşmak için en önemli ölçü Allah'ın kelâmıdır. Tabi bu durumda ondaki söz dizilimlerinin, Arap dili kurallarıyla uyumlu olması beklenmektedir. Fakat bazı âyetlerde bu uyumun göz ardı edildiği görülmektedir.

* Doctor, Presidency of Religious Affairs (Preacher), Sur District Mufti, Diyarbakir, Turkey.

Doktor, Diyanet İşleri Başkanlığı (Vaiz), Sur İlçe Müftülüğü, Diyarbakır, Türkiye.

s.tayfur56@hotmail.com

ORCID 0000-0002-0920-4451

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 24 May / Mayıs 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 11 June / Haziran 2021

Published / Yayın Tarihi: 11 July / Temmuz 2021

Volume / Cilt: 8; Issue / Sayı: 16; Pages / Sayfa: 714-735.

Suggested ISNAD Citation: Sabgatullah Tayfur, "Kur'ân'da İsim ve Fiillerin Birbirine Atfedilmesinin Hikmeti", Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8/16 (Temmuz-July 2021), 714-735.
www.dergipark.org.tr

Kur’ân-ı Kerîm’in her türlü bozma ve değiştirmeden korunmuş olmasından dolayı bunların yanlış, hata veya sürçülisan olduğu iddia edilemez. Örneğin Arapçada esas olan ismin isme, fiilin de fiile atfedilmesidir. Çünkü isim ve fiil iki ayrı tür olup, anlam ve gramer açısından kendine has bazı özelliklere sahiptir. Ama nadiren de olsa Kur’ân-ı Kerîm’de ismin fiile, fiilin de isme atfedildiği bazı örnekler rastlamak mümkündür. Çoğu zaman birtakım dilsel yorumlar yapılarak bunları türdeş hale getirmek ve ortak bir paydada buluşturmak imkân dâhilindedir. Fakat bunlar, ister yorumlansın ister ise orijinal haliyle değerlendirilsin bu üslûbun; sözü yenileme, zihindeki monotonluğu giderme ve zengin içerikli mesajlar iletme gibi bazı hikmetler barındırdığı aşikârdır. Bu hususları tespit etme amacıyla kaleme aldığımız bu çalışmanın önem arz ettiğini düşünmekte ve bir nebze de olsa Kur’ân-ı Kerîm’in anlaşılmasına katkı sunacağını ummaktayız.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân, İsim, Fiil, Atf, Hikmet.

GİRİŞ

Kur’ân-ı Kerîm, her alanda olduğu gibi dil ve edebiyat alanında da Arapça eserler arasında temayüz etmiş ve onları gölgede bırakmıştır. Bu ilâhî kelâm, nâzil olduğu günden beri bu dilin konuşma kurallarıyla alakalı telif edilen eserler için mihenk taşı olmuş ve bu konuda örneklerin en çok seçildiği kitap olma özelliğini korumuştur. Buna rağmen zahiren de olsa Arap Dilinin gramer kurallarıyla aykırılık teşkil eden veya bu dilin belagatiyle çelişen bazı âyetler bulunmaktadır. Örneğin Arapçada esas olan ve daha çok kullanılan, ismin isme fiilin de fiile atfedilmesidir.¹ Fakat Kur’ân’da ismin fiile fiilin de isme atfedildiği bazı örnekler de bulunmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere bu çalışmamızın amacı, müfessirlerin de bu konudaki görüşlerini inceleyerek genel kullanımın dışına çıkan bu örneklerin ilâhî hikmetini araştırmak ve bu üslûpla muhataba iletilmek istenen mesajları ortaya çıkarmaktır.

Kur’ân’da atf ile alakalı yapılan bir takım çalışmalar ve tefsir kitaplarında konumuzla alakalı satır arası bazı bilgiler bulunmaktadır. Fakat araştırabildiğimiz kadarıyla ne Türkiye’de ne de Arap dünyasında doğrudan Kur’ân’da isim ve fiillerin birbirine atfedilmesi konusunda müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bundan dolayı çalışmamızın önemli olduğunu düşünmekteyiz. Öte yandan çağdaş Arap dili bilginlerinden Yûsuf Muhammed el-Anzî ve Râid Sa’d eş-Şilâhî, kaleme aldıkları el-Udûl ani’l-muṭâbakati fi’l-cümleti’l-arabiyye adlı makalede isim ve fiillerin birbirine atfedilmesi hususunu, i’râb açısından aynı olması gereken öğeler arasındaki muhalefetten saymışlar ve buna âyetlerden birkaç örnek vermişlerdir.² Kezâ Arap akademisyenlerden Dr. Muhammed Halîl de, el-Udûl fi’l-atf ve eṣeruhu fi’d-delâle dirâseten fi’l-Ḳur’ân-il-Kerîm adlı çalışmasında Kur’ân’dan bazı misaller zikrederek isim ve fiillerin birbirine atfedilmesini, olması gereken bir üslûptan başka bir üslûba geçiş yapma örneklerini konu edinen “udûl üslûbu” bünyesinde ele almıştır.³ Yine son dönem bilginlerden olan Sâsî Muhammed Mânite de, el-Atfu ale’l-ma’nâ evi’t-tevehhüm adlı makalesinde isim ve fiillerin birbirine atfedilmesine

¹ Hibbetullah b. Hamza b. eş-Şecerî, *Mâ lem yünşer mine’l-emâli’s-şeceriyye*, thk. Hatem Sâlih Dâmin (Beyrut: Müessetü’r-Risâle, 1984), 84-85.

² Yûsuf Muhammed el-Anzî-Râid Sa’d eş-Şilâhî, “el-Udûl ani’l-muṭâbakati fi’l-cümleti’l-arabiyye”, *İmadetü’l-Bahsi’l-İlmî* 44/2 (Şubat 2014), 563 vd.

³ Udûl için bk. Abdullâh Hıdır Hamed, *el-Udûl fi’l-cümleti’l-Ḳur’âniyye* (Beyrut: Dâru’l-Kalem, ts.), 16-17; Muhammed Şükri Halil es-Seyyid, “el-Udûl fi’l-atf ve eṣeruhu fi’d-delâla”, *Havliyyetü külliyyeti’l-luğa* 33/7 (Temmuz 2020), 7592.

değınmiş ve bunu lafızdan ziyade anlama veya zihinde tahayyül edilen mefhumlara yapılan atflar olarak kabul etmiştir. O da bu konuya verdiği örnekleri çoğu zaman âyetlerden seçmiştir.⁴

1. Atf ve Çeşitleri

Atf, lügatte bir şeyden vazgeçtikten sonra ona meyletme ve tekrar ona dönmeyi ifade etmektedir. İstılâhta ise belli bazı harf veya yöntemlerle önceki kelimelere tabi olan ve hüküm açısından bunlarla ortak olan lafızları ifade etmektedir.⁵ Diğer bir tanıma göre ise atf, ismin isme, fiilin fiile, cümlelerin de cümleye hamledilmesidir.⁶ Atfın iki çeşidi vardır: atf-u beyân ve atfu’n-nesek. Atf-u beyân, “أقسم بالله أبوحنفص عمر/Ebu Hafs Ömer, Allah’a yemin etti” örneğinde olduğu gibi bir ismin başka bir isimden sonra gelip onu açıklamasıdır. Bu ismin, câmid yani başka bir şeyden türememiş olması gerekmektedir. Aksi takdirde bu, sıfat olacaktır. Atf-u beyân olan öge, açıkladığı ögeye i’râb, ta’rîf-tenkîr (belirlilik-belirsizlik), tezkîr-te’nîs (erillik-dişillik) ve ifrâd-tesniye-cem’ (tekillik, ikillik, çoğulluk) açısından uyum sağlaması gerekiyor.⁷ Atfu’n-nesek ise, bir ögenin başka bir ögeye başta “و” olmak üzere belirli bazı harflerle atfedilmesi, hüküm ve i’râb açısından ona tabi olmasıdır. Atfu’n-nesakta -i’râb hariç- atf-u beyândaki kurallara uyma zorunluluğu yoktur.⁸

Meşhûr dil bilgini İbn Mâlik (ö. 672/1274), atf-u nesakin “و”, “ف”, “ثم”, “أم”, “حتى”, “أو”, “بل”, “لا” ve “لكن” olmak üzere dokuz harf ile sağlandığını söylemektedir. “و”, varlıkları beraber veya ardışık olmak üzere aynı hükümde birleştirmektedir. “ف” ve “ثم” ise bunları sıralı bir şekilde hükme bağlamaktadır. Fakat “ثم” ile atfedilen şeyin “ف”ye nispeten daha gecikmeli bir şekilde hükme tabi olma anlamı bulunmaktadır. “أم”, genellikle istifhâm (soru) ve tesviye (eşitleme) hemzesinden sonra gelmekte ve muhataba soru eşliğinde iki seçenek sunarak hangisini tercih ettiğini öğrenmeye veya bunlardan hangisinin bağlamda geçen hükme tabi olduğunu ortaya çıkarmaya yaramaktadır. “حتى”, hükme en son tabi olan veya amaç niteliği taşıyan öğelerin atfı için kullanılmaktadır. “أو”, seçenekler arasında özgür bırakma, iki seçeneğin hüküm açısından eşit olduğunu belirtme, iki şeyden hangisinin hükme tabi olduğu hususunda şüphe oluşturma işlevini görmektedir. “بل”, bir

⁴ Sâsî Muhammed Mânite, “el-Atfu ale'l-ma'nâ evi't-tevehhüm”, *el-Mecelletü'l-Câmia* 1/8 (Ağustos 2006), 18 vd.

⁵ Ebû Abdırrahmân el-Halîl el-Farâhîdî, *Kitâbu'l- Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmîrânî (b.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.) 2/17; Muhammed b. Ali es-Sabbân, *Hâşiyetü's-şabbân şerhu'l-Eşmûnî alâ elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd (b.y.: el-Mektebetü'-Tevfikiyye, ts.) 3/125; Muhammed Mustafâ b. Hasen el-Hudârî, *Hâşiyetü'l-ḥudârî alâ şerhi İbn Akîl alâ elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003), 2/145.

⁶ Ebû İshak İbrâhîm b. Musâ eş-Şâtîbî, *el-Makâşidü's-şâfiye fî şerhi ḥulâşeti'l-Kâfiye* (Mekke: Ma'hedü'l-Buhûs, 2007) 5/185.

⁷ Abdullah b. Abdırrahmân el-Akîlî el-Hemedânî, *Şerhu İbn Akîl alâ elfiyeti İbn Mâlik* (Kâhire: Dâru't-Türâs, 1980), 3/218-220; Ayrıca bk. Muhammed Meşhud Hakçoğlu, “Bedel ve Atf-ı Beyân Kavramlarının Tanımı, Çeşitleri ve Aralarındaki Fonksiyonel Farklar”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 48 (2020), 127.

⁸ Hemedânî, *Şerhu İbn Akîl*, 3/244-245.

önceki şeyden vazgeçildiğini iletme, “لا” bir şeyi hükme tabi olmaktan menetmek, “لكن” ise hükme tabi olabileceği düşünülen bir şeyi istisna etmek için kullanılmaktadır.⁹

1. 1. Arapçada İsim ve Fiillerin Birbirine Atfedilmesi

Biz, bu çalışmamızda isim ve fiillerin atfu'n-nesak yöntemiyle birbirine atfedilmesini inceleyeceğiz. Arap dili uzmanları bu atfı, cümle içindeki öğelere tabi olan sözleri konu edinen “tavâbi” bâbında ele almaktadırlar. Onlara göre bu atf sayesinde amilin kendi ma'mûlunda bıraktığı lafzî veya manevî eser diğer bir ma'mûla aktarılmaktadır. Bunun için ma'tûf-u aleyh, hangi konumda ise ma'tûfun da o konumda olması gerekmektedir. Bundan dolayı bu iki ögenin fiil veya isim olma açısından birbiri ile mutabık olmaları gerekmektedir. Çünkü fiilin de ismin de kendine has bazı özellikleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi ismin sabitlik ve durağanlığı, fiilin de değişkenlik ve yinelenmeyi ifade ediyor olmasıdır.¹⁰ Abdülkâhir el-Cürçânî (ö. 816/1413), bu konuda “هل من خالقي غير الله يرزقكم من السماء والأرض”/Allah'tan başka size gökten ve yerden rızık verecek bir yaratıcı var mı?¹¹ ve “وكلبهم بآسئذ ذراعته بالوصيد”/Köpekleri de mağaranın girişinde iki ayağını uzatmış halde idi¹² âyetlerini zikrederek konuyu izah etmeye çalışmıştır. Zira birinci âyette ifade edilen Allah'ın insanlara rızık vermesi, kesintisiz bir şekilde sürmesi hasebiyle fiil olan “يرزقكم” ile ifade edilmiştir. İkinci âyette ise, zikri geçen köpeğin ayağını uzatmış halde durması ve yıllarca bu pozisyonda kalmasından dolayı bu durum isim olan “بآسئذ” sîgasıyla tabir edilmiştir.¹³

Arapçada ismin isim, fiilin de fiil üzerine atfedilmesi gerekmektedir. Dil bilginleri, bu uygulamaya aykırılık teşkil eden örnekler konusunda farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Nahivcilerin çoğu bir takım takdîr ve te'vîllerle ortak bir noktada birleştirilebilen isim ve fiillerin birbirine atfedilmesini câiz görmüşlerdir. Bunu, fiilin isimle ve ismin fiille te'vîl edilmesi olmak üzere iki kategoride ele almak mümkündür. Fiilin isimle te'vîl edilmesi, daha çok başında “ان” harfinin takdîr edilmesiyle gerçekleşmektedir. Örneğin, “إني وقتلي سليكا ثم أعقله ... كالثور يضرب لما عافت البقر”/Süleyk'i öldürmem sonra da diyetini verecek olmam ... inekler sudan tiksindiklerinde dövülen boğanın durumuna benziyor¹⁴ şiirinde böyle bir durum vardır. Çünkü “ثم” vasıtasıyla “قتلي”ye atfedilen “أعقله” fiilinin başında onu “إعقالي إياه” şeklinde masdarla te'vîl edilmesine sebep olan “ان” harfi mukadderdir. İsmi fiille te'vîl edilmesi ise farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Bunlardan en önemlisi ismin ism-i fâil kalıbında olup başında elif-lâm-mevsûlenin

⁹ Muhammed b. Cemâlidîn b. Mâlik el-Endelüsî, *Elfiyyetü İbn Mâlik*, thk. Süleymân b. Abdilazîz (Riyâd: Mektebetü Dari'l-Minhâc, ts.) 132 vd; Abdullah Hacibekiroğlu, *Arap Dilinde Edatların Metinde Kurduğu Anlamsal İlişkiler* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 81 vd.

¹⁰ es-Seyyid, “el-Udûl fi'l-atf”, 7592.

¹¹ el-Fâtır 35/3.

¹² el-Kehf 18/18.

¹³ Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürçânî, *Kitâbü delâil-i'câz* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts.), 175 vd.; Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 2/227.

¹⁴ Şâtibî, *el-Makâşidü's-şâfiye*, 6/68.

bulunmasıdır. Zira bu edat onu fiil te’viline sokmaktadır. Buna “الطائر فيغضب زيد” örneğini vermek mümkündür. Zira “الطائر”, başında bulunan edat sayesinde “الذي يطير” şeklinde bir anlam kazanmıştır.¹⁵ Şâtıbî’ye (ö. 730/1388), göre ism-i fâilin iki yönü vardır. Birincisi isim olma yönüdür. Örneğin, ism-i fâil olan “كاهل” ve “غارب” at veya devenin omuz ile boyun arasındaki vücudunun ismi olarak kullanılmaktadır.¹⁶ Eğer fiil böyle bir isme atfedilirse isim ile te’vîl edilmesi gerekiyor. Bunun diğer bir yönü de isimleşmemiş ism-i fâillerdeki fiil anlamıdır. Bu durumda fiil, “إعمالا لمعناه وإعمالا للفظه”, “lafzını göz ardı etme” kaidesi gereği te’vîl edilmeden direkt ism-i fâile atfedilir.¹⁷

Fiil ile ismin birbirine atfedilmesi hususunda bunun gibi bazı şartları öne sürmek gâyet tabiidir. Çünkü ismin isim, fiilin de fiil üzerine atfedilebilmesi için de bazı şartların arandığını görmekteyiz. Örneğin böyle bir atıfta fiillerin zaman dilimi açısından ortak olması, isimlerin de durum açısından müttefik olması gerekmektedir. Fiiller arasındaki ortaklık “إن قام زيد ويخرج عمرو يقيم خالد” örneğinde olduğu gibi “إن” vb. bazı edatlar ile sağlanabilir. Çünkü bu edat mâzî olan birinci fiili ikinci ve üçüncü fiil gibi muzâri’â çevirmiştir.¹⁸ İsimlerin birbirine atfedilmesine gelince, “قام زيد و عمرو” cümlesindeki atfın câiz olduğu söylenebilir. Fakat Güneş’in insanlar gibi ölüme maruz kalması mümkün olmadığı için “بسم الله الرحمن الرحيم وصلى الله على مات زيد والشمس/Zeyd ve Güneş öldü” denilemez.¹⁹ Beyân ilmi bilginleri, ma’tûf ve ma’tûf-u aleyhin aynı gramer kurallarına tabi olması gerektiği savından yola çıkarak bunların hüküm açısından da aynı olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre bu gereklilik, ma’tûf ve ma’tûf-u aleyhin zaman ve gerçekleşme bakımından da aynı olmasını iktiza etmektedir. Bu bilginler, buradan yola çıkarak olmuş ya da olmakta olan bir şeyi ifade eden haber cümlelerinin ve herhangi bir şeyin olmasını talep eden inşa cümlelerinin birbirine atfedilmesini caiz görmemişlerdir. Onlar, bu yüzden “بسم الله الرحمن الرحيم وصلى الله على محمد” şeklinde kurulan bir atfın gramer açısından yanlış olduğunu iddia etmişlerdir. Çünkü besmele haber, salât ise inşâ cümlesidir.²⁰ Ma’tûf ve ma’tûf-u aleyh arasında bu derece sıkı bir irtibat ve benzerlik olmasını şart koşan bu bilginlerden, isim ve fiilin birbirine atfedilmesini câiz görmelerini beklemek biraz zordur.

Ebu’l-Kasım es-Süheylî (ö. 581/1185), fiilin isme atfedilmesini câiz görmekle beraber, ismin fiile atfedilmesine olumlu yaklaşmamaktadır. Zaten isim ve fiillerin birbirine atfedilmesi çerçevesinde Kur’ân’ı incelediğimizde daha çok fiilin isme atfedildiği

¹⁵ Şâtıbî, *el-Maķāşidü’s-şâfiye*, 6/90.

¹⁶ Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-İfrîkî el-Mısrî, “ġ-r-b”, “k-h-l”, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.),1/637; 11/600.

¹⁷ Şâtıbî, *el-Maķāşidü’s-şâfiye*, 6/91.

¹⁸ Osmân b. Cinnî el-Müsilî, *Kitâbü’l-lüme’ fi’l-arabiyye*, thk. Fâiz Fâris (Kuveyt: Dâru’l-Kitâb, 1972) 95; Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed Muhibbuddîn el-Halebî, *Temhîdu’l-ķavâid bi şerhi teshîli’l-fevâid*, thk. Ali Muhammed Fâhir (Mısır: Dâru’s-Selâm, 2007) 7/3515.

¹⁹ İbn Cinnî, *Kitâbü’l-lüme’*, 95.

²⁰ Bedrüddîn b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi’l-ķur’ân*, thk. Muhammed Ebü’l-Fadl (Beyrut: Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, 1957), 4/102-103.

örnekler karşımıza çıkmaktadır.²¹ Fakat Zeccâc (ö. 337/949) başta olmak üzere çoğu dil bilgini ismin de fiile atfedilmesini câiz görmüştür.²² İbn Cinnî (ö. 392/1002) ise, isim ve fiilin birbirine atfedilmesinin caiz olmadığını aktarmaktadır. Çünkü ona göre ma’tûf, ma’tûf-u aleyh ile aynı konumda olduğu için birbirinden farklılık arz eden isim ve fiili atf vasıtasıyla aynı kefeye koymak mümkün değildir. Ayrıca birbirine atfedilen şeyler tesniye yani ikil hükmündedir. Farklı tekillerin ikil haline getirilmesi için bunların aynı türden olması gerekmektedir.²³

İbn Cinnî’nin bu tespitlerden yola çıkarak şunları söyleyebiliriz: Ma’tûf, ma’tûf-u aleyh ile aynı konumda olduğu için fail, yani eylemi gerçekleştiren özne konumunda olan bir ismin yerine bir fiil konulamaz. Kezâ haber yani bir varlığa herhangi bir eylemi isnat etme konumunda olan bir fiilin yerine bir isim konulamaz. Ayrıca “زيد وزيد” örneği “زيدان” şeklinde; “قرأ وقرأ” örneği ise “قرأتا” şeklinde ikil haline getirilebilir. “بكر” ve “زيد”in doğrudan ikil haline getirilmesi mümkün olmasa da isim ve cins itibarıyla ortak oldukları için “رجالان” şeklinde ikil haline getirilebilir. “قرأ” ve “قال”nin de doğrudan ikil haline getirilmesi mümkün olmasa da fiil olma noktasında ortak olduklarından dolayı “فعلا” şeklinde ikil haline getirilebilir. Lafızların aynı olmadığı durumlarda, her ikisinin de anlamının baki kalması için isim ve fiiller ayrı ayrı zikredilir ve kendi aralarından birbirine atfedilir. Fakat farklı türden olduğu için “زيد” ile “قرأ” ikil haline getirilemez. İbn Cinnî, bundan dolayı isim ve fiillerin birbirine atfedilmesini uygun görmemektedir.

İsmail Hakkı Bursevî de (ö. 1137/1725) İbn Cinnî’ye katılarak fiilin isim üzerine atfedilmesini caiz görmemektedir. O, bu görüşünü desteklemek için “فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ سَاهُونَ/كuşkusuz biz sana Kevser'i verdik. Şimdi sen Rabbinde kulluk et ve kurban kes. Asıl soyu kesik olan, şüphesiz sana hınç besleyendir”²⁴ âyetini delil olarak göstermektedir. Zira ona göre atf harfi kullanmak yerine “الَّذِينَ”nin tekrar edilmesinin hikmeti “يُرَاءُونَ” fiilinin “سَاهُونَ” ismi üzerine atfedilebilmesinin önüne geçmektir. Aynı şeyin “يُرَاءُونَ”ye ma’tûf olan “يَمْتَنِعُونَ”nin başında zikredilmemesinin hikmeti ise ikisinin fiil olması ve birbirine atfedilmesinde bir sakınca bulunmamasıdır.²⁵ Fakat İbn Cinnî’nin bu konu hakkında birtakım istisnaları vardır. Zira ona göre bazı durumlarda arada irtibat sağlayan harfin “و” olması durumunda isim ve fiilin birbirine atfedilmesi câizdir. Çünkü “و”,

²¹ Ahmed b. Yûsuf es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-maşûn fi ilmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Şam: Dâru'l-Kalem, ts.), 10/390; Ömer b. Alî b. Âdil ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fi ulûmi'l-kitâb*, thk. Âdil Ahmed vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 19/251.

²² Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtiâfû'd-ğarbi min Lisâni'l-Arab*, thk. Receb Osman Muhammed (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1998), 4/2022; Ahmed b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Arûsu'l-efrâh fi şerhi telhîşi'l-miftâh*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 1/546; Ahmed Matlûb es-Sayyâdî, *Esâlibun belâgiyye* (Kuveyt: Vekâletü'l-Metbûât, 1980), 202.

²³ Muhammed b. Sehl b. es-Sirâc en-Nahvî el-Bağdâdî, *el-Uşul fi'n-nahv* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 1/184-185; İbn Cinnî, *Kitâbü'l-lüme*, 1/263.

²⁴ el-Kevser 107/1-3.

²⁵ İsmâil Hakkı Bursevî, *Tefsîru ruhi'l-beyân* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 10/404; Muhammedü'l-Emîn b. Abdillâh el-Uramî el-Herâfî, *Tefsîru hadâiki'r-ravhi ve'r-reyhân*, thk. Hâşim Muhammed Alî (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), 32/238.

diğer atf harflerine göre daha kullanışlı ve daha esnek bir yapıya sahiptir.²⁶ Aynı şeyi “ف” ve “نم” harfleri için söylemek mümkün değildir. Zira bunlarla atfedilen öğelerin hükme tabi olması belli bir sıralamaya göredir. Bunlarla gerçekleşen atf örneklerinde ma’tûfun, ma’tûf-u aleyhten sonra hükme tabi olması gerekmektedir. Hatta “نم”de bunun daha da gecikmeli olması anlamı vardır. Bundan dolayı “ف” için “hemen ardından gelme” anlamına gelen “تعقيبية” nitelemesi, “نم” için de gecikmeyi ifade eden “تراخية” vasfı kullanılmaktadır. Fakat “و”da bu ve buna benzer sınırlamalar bulunmamaktadır. Çünkü “الواو لمطلق الجمع” tabirinden de anlaşıldığı gibi onun en önemli işlevi iki varlığı genel olarak bir hükümde birleştirmektir.²⁷

İsim ve fiilin birbirine atfedilebileceğine dair yapılan diğer bir istisna da Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987) ve Dussûkî (ö. 1230/1815) gibi meşhur dil bilgileri tarafından yapılmıştır. Zira bunlara göre isim ve fiilin, birbiri ile yer değiştirmesinin dilsel açıdan bir sakınca teşkil etmediği durumlarda birbirine atfedilmesi câizdir.²⁸ Örneğin “زيد يتحدث” ve “زيد ضاحك” ifadelerindeki ikinci kelimeler dilsel açıdan bir engel olmadan yer değiştirebilir ve aynı mübtedâya haber olabilir. İşte bu gibi örneklerde bunların birbirine atfedilmesi câizdir.²⁹ Öte yandan “سيتحدث زيد وضاحك” örneğinde ise “ضاحك”un, “يتحدث” üzerine atfedilmesi durumunda başına yakın geleceği ifade eden “س” harfinin takdîr edilmesi gerekiyor. Belli bir zaman göstergesi olarak muzâri’ fiiline eklenen bu harfin ism-i fâilin üzerine dâhil edilmesi mümkün olmadığı için böyle bir atf caiz değildir. Ayrıca “مررت بجالس ويتحدث” örneğinde de böyle bir atf mümkün değildir. Çünkü “يتحدث”nün “جالس”nin üzerine atfedilmesi durumunda başına cer harfi olan “ب”nin takdîr edilmesi gerekiyor ki bu da caiz değildir.³⁰

Ebu Hayyân da (ö. 745/1344) isim ve fiilin birbirine atfedilebilmesi konusunda bir istisnaya gitmektedir. Ona göre cümle bazında böyle bir şeyin gerçekleşmesi için ikisinin de müfredle yorumlanma özelliğine sahip olması gerekmektedir. Onun müfreden kasti, cümlenin zıddı olma, ikil veya çoğul olmasına bakılmaksızın tek başına müstakil bir anlam ifade edememe halidir. Örneğin “وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ/Nice memleketler var ki biz onları helâk ettik. Azabımız onlara geceleyin yahut gündüz istirahat ederlerken geldi”³¹

²⁶ Şecerî, *Mâ lem yünşer mine'l-emâlî's-şeceriyye*, 84-85.

²⁷ Muhammed b. Ebî Bekr b. Kayyim el-Cevziyye, *İrşâdû's-sâlik ilâ ḥalli elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed b. İvaz (Riyâd: Edvâû's-Selef, 1954), 2/622.

²⁸ Muhammed b. Cemâlidîn b. Mâlik el-Endelüsî, *Şerhu teshîli'l-fevâid*, thk. Abdurrahmân es-Seyyid-Muhammed Bedvî el-Mahtûn (b.y.: Hicr li't-Tibâa, 1990), 3/338; Halebî, *Temhîdu'l-kavâid*, 7/3515; Muhammed b. Arefe ed-Dussûkî, *Hâşiyetü'd-Dussûkî alâ muhtasaru'l-meânî*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.) 125; Muhammed Abdulhâlik Adîme, *Dirâsâtün li üslûbi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 3/528-529.

²⁹ Hibbetullah b. Hamza b. eş-Şecerî, *Emâlî İbni's-Şecerî*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1991), 2/438. 3 Cilt.

³⁰ Halebî, *Temhîdu'l-kavâid*, 7/3515; Endelüsî, *İrtişâfü'd-ḍarb*, 4/2023.

³¹ el-A'râf 7/4.

âyetindeki “هَمْ قَاتِلُونَ” ifadesi, isim cümlesi olmasına rağmen “قاتلين” şeklinde yorumlanabildiği için “باتئين” te’vîlinde olan “بياتا” atfedilmiştir.³²

Bazı yerlerde ise bu zikrettiğimiz şartların hiçbiri olmadan da ismin fiile, fiilin de isme atfedildiğini görmekteyiz. Buna şu örnekleri vermek mümkündür. “... فآلفيته يوما يبير عدوه ...” ve geçim vasıtalarını hafifleten bir yardım denizi olarak gördüm³³ ve “وما أنا للشيء الذي ليس نافع... ويغضب منه صاحبي بقول”/Bana fayda sağlamayacak şeyi yapacak ve arkadaşımın kızacağı sözü söyleyecek değilim.³⁴ Çünkü birinci şiirde “بحر” ismi, “يبير” fiiline; ikinci şiirde ise “يغضب” fiili, “شيء” ismi üzerine atfedilmiştir.³⁵ Bunları birbiri ile bağdaştırma noktasında her hangi bir te’vîlin bulunmaması hasebiyle bunun seci’ düzeni için meydana gelmiş olabileceği söylenebilir.

2. Kur’ân’da İsim ve Fiillerin Birbirine Atfedilmesi

Daha önce de dile getirdiğimiz gibi Arap Dili ve Edebiyatı bilginlerinin çoğuna göre fiilin fiil, ismin de isim üzerine atfedilmesi gerekmektedir. Kur’ân’da çoğunlukla buna uyum sağlanmış olmakla beraber ismin fiile, fiilin de isme atfedildiği bazı örnekler de görmek mümkündür. Muhammedü’l-Emîn el-Herârî (ö. 1348/1930) bunun Kur’ân’ın belâgat vecihlerinden olduğunu iddia etmektedir. Ona göre bu yöntem söze güzellik katmakta ve saklı anlamların keşfedilmesine yardımcı olmaktadır. Böylece âyetlerde iletilmek istenen mesajın somut bir şekilde muhatabın zihninde canlanması sağlanmaktadır.³⁶

Kur’ân’da isim ve fiillerin birbirine atfedildiği yerlerde değişik yorumlar yapılmıştır. Buralarda ismi fiille veya fiili isimle yorumlayarak aralarında mutabakat sağlama çabalarının olduğunu görmekteyiz. Bunların bir kısmı Arap dili kurallarına uygun bir tarzda ve gramer kurallarının gerektirdiği şekilde yapılmış yorumlardan, bir kısmı da sadece anlamsal olarak yapılan mutabakatlardan oluşmaktadır. Muhibbuddîn el-Halebî (ö. 778/1376) gibi bazı âlimlerin de bu gibi yerlerde yorum yapmaktan kaçındıklarını görmekteyiz. Zira onlara göre bu üslup değişikliği, mutabakata gerek kalmaksızın çok zengin anlamların muhataba iletilmesine vesile olan bir belagat yöntemidir. Bundan dolayı Halebî, isim ve fiilin birbirine atfedilmesi etrafındaki tartışmaların bir kenara bırakılmasını söylemektedir. Zira ona göre bunun Kur’ân’da geçmesi, böyle bir atf türünün câiz olması için başlı başına bir delil teşkil etmektedir.³⁷ Bedruddîn ez-Zerkeşi (ö. 794/1392) de, “فَاخْتَلَفَ الْأَخْرَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ مَشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ”/Sonra gruplar kendi aralarında ayrılığa düştüler. Büyük güne şahit olunduğu zamanda vay o kâfirlerin haline!³⁸ âyetini örnek vererek isim ve fiillerin birbirine atfedilmesi için herhangi bir şart

³² Endelüsî, *İrtisâfû’l-d-ğarb*, 4/2023.

³³ Şâtübî, *el-Makâşidü’s-şâfiye*, 5/189.

³⁴ Cemâlüddîn b. el-Hâcib el-Kürdî el-Mâlikî, *Emâlî İbni’l-Hâcib*, thk. Fahr Sâlih Süleymân (Ürdün: Dâru Ammâr, 1989), 1/305.

³⁵ Şâtübî, *el-Mekâşidü’s-şâfiye*, 6/68-69.

³⁶ Herârî, *Tefsîru hadâiki’r-ravhi ve’r-reyhân*, 32/263.

³⁷ Halebî, *Temhîdu’l-kavâid*, 7/3516 vd.

³⁸ Meryem 19/37.

koşmamaktadır.³⁹ Zira bu âyette isim olan ve fiil ile te’vîl edilmesi mümkün olmayan “وَوَيْلٌ”, “إِخْتَلَفَ” fiiline atfedilmiştir.

2.1. İsm-i Hâlis ve Fiilin Birbirine Atfedilmesi

İsm-i hâlis; fiil, sıfat-ı müşebbihe, ism-i fâil ve ism-i mef’ûl olmayan, fiile benzemeyen, onunla te’vîl edilemeyen ve fiil anlamı kastedilmeyen isim demektir.⁴⁰ Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210), ism-i hâlis ve fiilin birbirine atfedilmesini caiz görmüyor. O, bu görüşüne istinaden Allah ismi zikredilmeden boğazlanan hayvanın etinin yenilmeyeceğini öne sürenlerin görüşünü, “وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ/Üzerine Allah’ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahdır”⁴¹ âyetiyle çürütüyor. O, bunu şu şekilde açıklıyor: “وَأِنَّهُ لَفِسْقٌ”nun üzerindeki “و”, atf için değildir. Çünkü bu durumda ism-i hâlis olan “فِسْقٌ”, fiil olan “لَا تَأْكُلُوا”ye atfedilmiş olacaktır ki bu câiz değildir. Bu harf yeni bir başlangıcı ifade eden isti’nâf için de olamaz. Çünkü bu sözün, öncesinden koparılması mümkün değildir. O halde söz konusu harfin, durum belirteci işlevini gören “واو” olmasi gerekiyor. Bu durumda âyetteki yasaklama sadece fısın söz konusu olduğu durumlarda geçerlidir. Allah, fıskı ise “أَوْ فِسْقًا أَهْلًا لِعَيْتِرِ اللَّهِ بِهِ”/Ya da günah işlenerek Allah’tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka”⁴² âyetinde kesim esnasında Allah dışındaki bir varlığın ismini anma olarak açıklamaktadır. Buna göre âyetten, ister Allah adı anılsın ister anılmasın, kesim esnasında Allah adı dışında bir adın zikredilmediği hayvanların etlerinin yenilebileceği anlaşılmaktadır.⁴³

Çoğu âlime göre fiil ile ism-i hâlisin birbirine atfedilmesi câizdir. İsm-i hâlis masdar da, nesne ve varlıkların adları da olabilir. Şâtübî (ö. 790/1388) ise kendi bünyesinde fiil anlamını barındırdığı için masdarın ism-i hâlis olmadığını iddia etmektedir. Bu yüzden o, “أعجبتني قراءتك وتفهم”/Okuyuşunu ve anlıyor olmanı beğendim” örneğinde olduğu gibi fiilin masdara atfedildiği durumlarda fiili isimle te’vîl etmek yerine masdarı (قرائة), fiille (أن تقرأ) te’vîl etmeyi tercih etmektedir. Çoğunluğa göre masdar da ism-i hâlise dâhil olduğu için bunu masdar olmayan ve masdar olan ism-i hâlis olmak üzere iki kategoride ele almak mümkündür.⁴⁴ Mâzî fiilinin masdar olmayan ism-i hâlise atfedilmesine “وَالسَّمَاءَ وَمَا بَنَاهَا وَالْأَرْضَ وَمَا سَوَّاهَا”/Gökyüzüne ve onu inşa edene, yere ve onu döşeyene, nefse ve onu şekillendirene (yemin ederim)”⁴⁵ âyetini örnek olarak gösterebiliriz. Zira burada bazı fiillerin masdar olmayan ism-i hâlise atfedildiğini görmekteyiz. Çünkü “و” harfinden sonra gelen fiillerin, bazı varlıkların adlarına atfedildiğini görmekteyiz. Bunlar arasında uyum sağlamak isteyen Ferrâ’ (ö. 458/1060), Zeccâc, ve Müberred (ö. 286/900) gibi bazı

³⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 4/109-110.

⁴⁰ Şâtübî, *el-Makâşidü’s-şâfiye*, 6/90.

⁴¹ el-En’âm 6/121

⁴² el-En’âm 6/145.

⁴³ Anzî - Şilâhî, “el-Udûl ani’l-muṭâbakati fi’l-cümleti’l-arabiyye”, 563 vd.

⁴⁴ Şâtübî, *el-Makâşidü’s-şâfiye*, 6/90.

⁴⁵ eş-Şems 91/5-7.

âlimlere göre atf harfinden sonra gelen “ما”, bu fiilleri “بناؤها/İNŞASI”, “طحوها/dÖŞEMESİ” ve “تسويتها/ŞEKİLLENDİRMESİ” şeklinde masdar te’vîline sokan “masdariyye mâsî”dir. Yalnız, Âlûsî bu yoruma bir itirazda bulunmuştur. Zira ona göre mezkûr üç fiilin isim te’vîline sokulması durumunda bile fiilin isim üzerine atfedilmesi önlenmemiş olacaktır. Çünkü bu takdîrde âyetin devamında gelen “فَأَلَّهَمَّهَا فَجُورَهَا وَتَقْوَاهَا”/ardından ona, isyanını ve itaatini öğretene” âyetindeki “أَلَّهَمَّ” fiili, kendisi gibi bir fiile değil belki de masdara çevrilmiş olan “سَوَّاهَا” kelimesine atfedilmiş olacaktır. Ayrıca bu fiillerin masdar te’vîline sokulması sonucu ortaya çıkacak diğer bir problem de onlarda gizli olan ve Allah’a râcî’ olan fâil zamirinden yoksun kalacak olmalarıdır.⁴⁶ Hâlbuki burada sadece mezkûr varlıklarla ve onlarda yapılan tasarruflarla değil, onları yaratan ve faaliyetlerini idame etmesini sağlayan fail-i mutlak olan Allah ile de kalem edilmektedir. Fakat âyette kullanılan üslûb, iyice incelendiğinde bu fiillerin isimle te’vîl edilmesinde ısrarcı olmaya ve bu konuda yorumlara gitmeye pek de ihtiyaç olmadığı görülecektir. Zira tartışmanın odağındaki ifadelerle bakıldığından bunların iki yönlü olduğu görülecektir. Birincisi, zâhiren göründükleri gibi fiil olmalarıdır. Bu kalıpta zikredilmelerinin sebebi, kendilerinden sonra gelen fiillerin onlara atfedilebilmesi ve barındırdıkları zamirin fâil-i mutlak olan Allah’a dönebilmesidir. İkincisi, bu fiillerin takdîrî olarak isim olmalarıdır. Bunun da hikmeti kendilerinden önce geçen isimlere atfedilebilmeleridir. Bu şekilde bir üslûb kullanmanın diğer bir hikmeti de içinde bulunulan âyet grubuyla seci’ açısından uyum sağlanmasıdır. Zira bu ifadelerin yer aldığı suredeki bütün âyetlerin son kelimesinin son harfinin “ها” ile bittiğini, sondan bir önceki harflerinin ise harf-i medd olan “ا” ile uzatılmış olduğunu görmekteyiz.

Mâzî fiilinin masdara atfedilmesine gelince bu konuda “كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعَدَ إِيمَانِهِمْ” كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعَدَ إِيمَانِهِمْ /İman etmelerinden, Resûl’ün hak olduğuna şahadet getirmelerinden ve kendilerine apaçık deliller gelmesinden sonra inkârcılığa sapan bir kavmi Allah nasıl hidayet eder?”⁴⁷ âyetini örnek olarak gösterebiliriz. Zira “إِيمَانِهِمْ”, “شَهِدُوا”, “شَهِدُوا”e ma’tûftur. Bunun, âyetin başındaki “يَهْدِي”ye ma’tûf olması mümkün değildir. Çünkü böyle olduğu takdîrde Allah, inkârcıların kendilerine gönderilen peygambere nasıl hak olduğuna şahitlik ettiklerine dair soru sorduğu anlaşılacaktır. Hâlbuki burada iletilmek istenen mesaj bu değildir. Belki de Allah, istifhâm üslûbunu kullanarak, kendilerine gönderilen peygambere iman edip onun hak olduğuna şahitlik ettikten sonra küfre girenleri hidâyete erdirmeyeceğini ifade etmektedir. Ma’tûf ve ma’tûf-u aleyh arasında denklik sağlamaya gelince bu konuda iki yorumun olduğunu görmekteyiz. Birincisi, “شَهِدُوا”nun başında “ان” harfi takdîr edilerek “شَهِدَاتِهِمْ” şeklinde isim te’vîline sokulmasıdır. İkincisi “شَهِدُوا”nun “إِيمَانِهِمْ”e atfedilmeyip “قَوْمًا”e hâl yani durum belirteci olmasıdır.⁴⁸ Birinci te’vîle göre ma’tûf ve ma’tûf-u aleyh arasında -biri isim diğeri de fiil suretinde zikredilerek- değişikliğe gidilmesinin hikmeti bunların itikadî açıdan farklı olmalarından kaynaklanmaktadır. Zira iman kalp ile tasdik, şahadet ise dil ile ikrardır.⁴⁹

⁴⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/143.

⁴⁷ Âl-i İmrân 3/86.

⁴⁸ Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *Tefsiru'r-Râgıb el-İsfahânî*, thk. Muhammed Abdülazîz Besyûtfî (Riyad: Câmiatu Tantâ, 1999), 2/698-699.

⁴⁹ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (b.y.: Daru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2000), 8/111.

Kur’ân’ın bazı yerlerinde muzâri’ fiilinin de masdar olan ism-i hâlise atfedildiğini görmekteyiz. Buna “ وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ /Allah bunu sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı”⁵⁰ âyetini örnek verebiliriz. Zira burada “نَطْمَئِنَّ” fiili, masdar olan “بُشْرَى”ya atfedilmiştir. Bu yüzden Râzî, bunu “إطمئنانا” şeklinde te’vîl ederek masdara çevirmektedir. Burada yapılan diğer bir yorum da “بُشْرَى”nın “لبيشركم/size müjde vermesi için” veya “لتستبشروا/müjdelenmeniz için” şeklinde fiile çevrilerek ma’tûf ve ma’tûf-u aleyh arasında mutabakat sağlamaktadır. Yapılan bu yorumlardan anlaşıldığı üzere bu ikisini fiil veya isim olarak zikretmek mümkündür. Buna rağmen bu şekilde bir kullanımın tercih edilmemesinin hikmetine dair bir takım görüşler öne sürülmüştür. Bilindiği gibi Allah, bundan önce zikredilen “إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُم بِالْفِ الْفِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُزِدِّينَ /Hatırlayın ki, siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da, ben peş peşe gelen ‘bin melek ile size yardım edeceğim’ diyerek duanızı kabul etti”⁵¹ âyetinde bin melekle Müslümanlara yardım ettiğinden bahsetmektedir. Daha sonra bu yardımın müjde ve kalbin yatışması olmak üzere iki amacı olduğunu açıklamaktadır. Fakat ikinci amaç; sahâbenin savaştan çekilmesini önleme, onları cesaretlendirme, onlara güven verme ve böylece onların savaşta galip gelmesine vesile olması açısından birinci amaçtan daha üstündür. Söz konusu iki amacın arasındaki bu önem farklılığı ayrı üslûplarla ifade edilmesini iktiza etmiştir. Râzî’nin belirttiğine göre bu yardımın illetini belirten “lâm” harfinin sadece ikinci amacın başında zikredilmesi bunun daha önemli olduğunu gösteren diğer bir husustur. “وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً”⁵² âyetinde de buna benzer bir metot izlenmiştir.⁵³ Zira burada zikredilen hayvanların binek olarak kullanılma ve süs teşkil etme olmak üzere iki yaratılış amacı olduğu ifade edilmiştir. Fakat bunların en önemli işlevi, binek olarak kullanılma olduğu için bunu ifade eden lafzın başında illet lâm getirilerek ve fiil kalıbında zikredilerek bunun, diğer yaratılış amacından daha önemli olduğuna işaret edilmiştir.

Buradaki atfın mevzi’ (موضع) veya tevehhüm üzerine atf olduğunu iddia eden âlimler de mevcuttur. Mevzi’ üzerine atf, herhangi bir kelimenin diğer bir kelimenin zahirine değil de cümle içindeki aslî konumuna atfedilmesi ve buna göre i’râb almasıdır. Örneğin “مررت بإبراهيم وزيد” misalinde munsarif olan -yani cer ve tenvîn dâhil olmak üzere bütün hareketleri alabilen- “زيد”, gayr-i munsarif olan -yani cer ve tenvîn alamayan- “إبراهيم” lafzına atfedilmiştir. Normal şartlarda “زيد”, “إبراهيم”e ma’tûf olduğu için onun gibi üstün ile hareketlenmesi gerekiyor. Fakat “إبراهيم”in bu hareketi gayr-i munsarif olması hasebiyle zaruretten doğan bir harekedir. Bu ismin, asıl hareketi başında cer harfi bulunmasından dolayı esredir. Bu sebeple ona atfedilen “زيد”in de hareketi esre olmuştur.⁵⁴ İşte bu görüşe göre “نَطْمَئِنَّ”nin

⁵⁰ el-Enfâl 8/10.

⁵¹ el-Enfâl 8/9.

⁵² en-Nahl 16/8.

⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/188; İbn Âdil, *el-Lübâb*, 5-525; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru'l-bahri'l-muhtâ*, thk. Âdil Ahmed - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 3/55.

⁵⁴ Cemâlüddîn b. el-Hâcib el-Mâlikî, *el-Kâfiye fî ilmi'n-naḥv*, thk. Sâlih Abdulazîm (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010), 1/12.

başındaki illet “lâm”ın dan sonra onu “طمأنينة” olarak isim formuna sokan bir “أَنْ” mukadderdir. Bu isim, mef’ûlu leh olması hasebiyle takdîrî olarak “البشرى” şeklinde mecrûr olan “بشرى”ya ma’tûftur. Bu şekilde, atfın tarafları arasında hem i’râb hem de isim olma açısından denklik meydana gelmektedir. Tevehhüm üzerine atf ise bir kelimenin bulunduğu şekilden başka bir şekilde tahayyül edilen bir kelimeye atfedilmesi ve bundan dolayı i’râb ve şekil açısından aralarında farklılık olmasıdır. Örneğin burada bir fiil, zâhiren bir isme atfedilmiş olsa da aslında “تَطْمَئِنُّ” fiili “بشرى” değil, onun fiil olarak tahayyül edilmesi sonucu zihinlerde beliren “لنستبشروا” fiiline ma’tûftur. Bu takdîrde de ikisi aynı paydada buluşmaktadır.⁵⁵ Kur’ân’da zâid yani silinmesi durumunda herhangi bir anlam kaybına yol açmayan harflerin varlığını kabul eden Kûfe Ekolüne tabi olanlara göre, “لِتَطْمَئِنُّ”nin başındaki “و” zâiddir. Bu durumda “بشرى”, “جَعَلَهُ”, “بشرى”nun; “لِتَطْمَئِنُّ”de “بشرى”nin illetidir. Çünkü müjde de kalbin yatışmasına vesile olmaktadır. Tabi bu durumda atf harfi işlevsiz hale geleceğinden ma’tûf ve ma’tûf-u aleyh arasında mutabakat sağlama çabalarına da gerek kalmayacaktır.⁵⁶

Muzârî’ fiilinin masdara atfedildiği diğer bir örnek de “قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةٌ أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ/Dedi ki: Keşke benim size karşı bir gücüm veya güçlü bir dayanağa sığınma imkânım olsaydı”⁵⁷ âyetidir. Zira atf edatı olan “لَوْ” vesilesi ile “آوِي” fiili, “قوى يقوى”nın masdarı olan “قُوَّة”e atfedilmiştir. Bunlar arasında mutabakat sağlamak için değişik yorumların yapıldığını görmekteyiz. Birincisi, “أحبُّ إليَّ من لبس الشُّفوف”/Aba giymek ve sevinçli olmak ... bana ince elbise giymekten daha sevimlidir” şiirinde yer alan ve “عَبَاءَةٌ”e ma’tûf olan “تقرَّ” fiilinin başında mukâdder olan “ان”in aynısını, “آوِي” fiilinin üzerinde de takdîr edip “أويا” şeklinde isim te’vîline sokulmasıdır.⁵⁸ İkincisi “أَنَّ” den önce “يستقرَّ” fiilinin takdîr edilip “آوِي”nin buna atfedilmesidir. Buna göre anlam şu şekildedir: “Keşke bende size karşı bir güç karar kılsa veya sağlam bir dayanağa sığınsam.” Başka bir görüşe göre ise âyetteki “أَوْ”, “بل”, anlamındadır. Buna göre “آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ”, gramer açısından öncesinden bağımsız bir cümledir. Bu nedenle “لَوْ” edatından anlaşılan olumsuzluk ve temennî bunun için geçerli değildir. Bu sözün sahibi olan Hz. Lût’un (a.s.), kavmine karşı koymayı başaramaması ve “رحم الله أخي لوطاً كان يأوي إلى ركن شديد”/Allah kardeşim Lût’a merhamet etsin. O, sağlam bir dayanağa sığınmıyordu” hadisinden de anlaşıldığı üzere Allah’a sığınmayı başarmış olması, bu görüşü desteklemektedir.⁵⁹ “قُوَّةٌ” ve “آوِي”nin birbirinden farklı olarak ilkinin fiil diğerinin isim olarak zikredilmesinin hikmeti “لَوْ” edatının hazfedilmiş cevaplarında saklıdır. Zira “لَوْ” edatının ayrı iki fi’luş-şartı olan “أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةٌ” ve “آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ” ifadeleri, birbirinden farklı cevâbuş-şartların varlığını gerektirmektedir. Birincisi güç unsurunu barındırdığı için bunun kullanılmasını ifade eden “لمنعتكم/size engel olurum”

⁵⁵ Halebî, *ed-Durru'l-maşûn*, 5/567; 920; Sâsi, “el-Aţfu ale'l-ma'nâ evi't-tevehhüm”, 18 vd.

⁵⁶ İbn Âdil, *el-Lübâb*, 5/525.

⁵⁷ Hûd 11/80.

⁵⁸ İbn Âdil, *el-Lübâb*, 10/535

⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 18/29.

şeklinde bir cevâbu’ş-şarta delâlet etmektedir. İkincisi Allah’a sığınma hususunu içerdiği için bunun sonucunda elde edilecek bir kazanım olan “لتحصنت منكم/sizden korunurdum” şeklinde bir cevâbu’ş-şartın varlığına ihtiyaç duymaktadır.⁶⁰

Kur’ân’da muzâri’ fiilinin isimleşmiş bir masdara atfedildiği de görülmektedir. Örneğin “أوتوا العلم الذي أنزل إليكم من ربك هو الحق ويهدي إلى صراط العزيز الحميد/Kendilerine bilgi verilenler, Rabbinden sana indirilenin gerçek olduğunu bilir; onun, mutlak galip ve övgüye lâyık olanın yoluna ilettiğini görürler”⁶¹ âyetinde böyle bir durum söz konusudur. Nitekim “يُهدي” fiili, âyetin başındaki “يَرَى”nın ikinci mef’ûlu olan “الْحَقَّ”a ma’tûftur. Aslında ikinci mef’ûl “هُوَ الْحَقَّ”dur. Fakat “هُوَ” zamîru’l-fasl yani müstakil bir cümle ögesi olmayıp pekiştirme amaçlı cümle öğelerinin arasına konan bir lafız olduğu için buradaki gerçek mef’ûl “الْحَقَّ”dir.⁶² Dolayısıyla “يُهدي”, direkt ona ma’tûftur. Fiilin ona atfedilmesinin sebebi ise aralarında bazı ortak noktaların olmasıdır. Çünkü fiil kökünde bulunan bütün harfler masdarda da vardır. Türeme konusunda da aralarında sıkı bir ilişki mevcuttur. Zira bu konuda fiilin masdardan ya da masdarın fiilden türetildiğine dair iki temel görüş bulunmaktadır.⁶³ Bundan dolayı İbn Âşûr (ö. 1284/1868), “يُهدي” fiilini “هادياً” ile te’vîl edip “الْحَقَّ”ya atfetmektedir. O, bu âyette sıfat yerine fiilin tercih edilmesinin sebebini ise hidâyetin teceddüt ve tekerrür etmesi olduğunu dile getirmiştir. Zira bu iki özelliğin fiilde mevcut olduğunu daha önce ifade etmiştik.⁶⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de emir fiilinin de masdara atfediliğini görmekteyiz. Buna “قُلْ أَمَرَ رَبِّي قُلْ بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ/De ki: Rabbin adaleti ve her secde ettiğinizde yüzlerinizi ona çevirmenizi emretti”⁶⁵ âyeti örnek olarak verilebilir. Zira burada emir sîgası olan “أَقِيمُوا”, “الْقِسْطِ”ye atfedilmiştir. Aralarında denklik sağlamak için “الْقِسْطِ”, “أَفِطُوا” şeklinde te’vîl edilmiştir.⁶⁶

2.2. Fiil ile İsm-i Fâilin Birbirine Atfedilmesi

Kur’ân-ı Kerîm’i incelediğimizde daha çok fiil ve ism-i fâilin birbirine atfedildiğini görmekteyiz. İbn Mâlik’in “واعطف على اسم شبه فعل فعلا ... وعكسا استعمل تجده سهلا”/File benzeyen ismin üzerine fiili atfet ... tam aksini de kullan, kolay gelecek sana”⁶⁷ şeklindeki sözlerinden de anlaşılacağı üzere bunun en önemli sebebi aralarındaki benzerliklerdir. Zira ism-i fâil gibi

⁶⁰ Râzî, *Mefâtiḥu’l-ğayb*, 18/29; İbn Âdil, *el-Lübâb*, 10/535.

⁶¹ es-Sebe’ 34/6.

⁶² Ebu’l-Kasım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal fî şinaati’l-i’râb* (Beirut: Mektebetü’l-Hilâl, 1993), 172.

⁶³ Ahmed b. Ömer b. Müsâid el-Hâzîmî, *Fethu rabbi’l-berrîyye fî şerḥi nazmi’l-Âcurrûmiyye* (Mekke: Mektebetü’l-Esedî, 2010), 189.

⁶⁴ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: Dâru Sahnûn li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, 1997), 22/146.

⁶⁵ el-A’râf 7/29.

⁶⁶ Adîme, *Dirâsât*, 3/530.

⁶⁷ Hemedânî, *Şerḥu İbn Akil*, 3/244-245.

muzâri’ de mu’rebdir.⁶⁸ İsm-i fâilin de muzâri’ gibi i’mal yani ma’mûlunu hem i’râb hem de anlam açısından etkileme ve onu mef’ûl ve muzâf-u ileyh konumuna sokma özelliği vardır. İkisinde de hâl ve istikbâl anlamı mevcuttur.⁶⁹ İşte fiil ve ism-i fâilin sahip olduğu mezkûr benzerlikler bunların birbirine atfedilebilmesini daha da kolay hale getirmektedir. İbn Âşûr, aralarında böyle benzerlikler bulunan fiil ve isimlerin birbirine atfedilmesini cümle örüntüsünün edebî güzelliklerinden saymaktadır.⁷⁰ İbn Âdil ed-Dımaşkî (ö. ?) de bu yöntemin kelâma fesâhat ve edebî bir güzellik kattığını ifade etmektedir.⁷¹

Hibbetullah b. Hamza b. eş-Şecerî (ö. 542/1147), ism-i fâil ile mâzî arasında, muzâri’de olduğu gibi benzerlikler bulunmadığı için bunların birbirine atfedilmesinin câiz olmadığını söylüyor. Fakat mâzînin üzerinde onu hale tahsis edecek ve muzâri’de olduğu gibi ona şimdiki zaman anlamını kazandıracak “د” edatı dâhil olması durumunda bunun câiz olduğu ileri sürülmektedir.⁷² Ayrıca ism-i fâilin mâzî fiili ile yorumlanmasının mümkün olduğu yerlerde de aralarında atf ilişkisinin meydana gelebileceği iddia edilmektedir. Bu konuda “إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا”/Şüphesiz sadaka veren erkekler, sadaka veren kadınlar ve Allah'a güzel bir ödünç verenler...”⁷³ âyeti delil olarak öne sürülmektedir. Zira “أَقْرَضُوا” fiili, ikisi de ism-i fâil olan “الْمُصَدِّقِينَ” ve “الْمُصَدِّقَاتِ”ye atfedilmiştir. Böyle bir atfın câiz görülmesinin sebebi söz konusu isimlerin fiil anlamında olmasıdır. Çünkü söz konusu kelimelerin başındaki elif-lâm-ı mevsûle, bunların “الَّذِينَ تَصَدَّقُوا” ve “اللاتي تصدقن” şeklinde mâzî olarak yorumlanmasına sebep olmaktadır. Bu takdîrde hem ma’tûf hem de ma’tûfu aleyh fiil olduğu için böyle bir atıfta herhangi bir beis görülmemektedir.⁷⁴ Ebû Ali el-Farisî, “أَقْرَضُوا”nun “مُصَدِّقِينَ” üzerine atfedilmesini câiz görmemektedir. Zira ona göre mevsûlun sılası olan öğeye (مُصَدِّقِينَ) atfedilen öğe de (أَقْرَضُوا) sıla hükmündedir. Bu durumda mevsûl ve atf ile oluşan sılası arasında bir fasıla (الْمُصَدِّقَاتِ) girmiş olacaktır. Sübkî (ö. 771/1370), bunun bir sakınca teşkil etmediğini öne sürse de Ebû Ali el-Farisî, böyle bir kullanımın câiz olmadığını iddia etmektedir. Ona göre söz konusu fiilin “مُصَدِّقَاتِ” üzerine de atfedilmesi caiz değildir. Zira bunların zamirleri farklıdır. “مُصَدِّقَاتِ”nin dişi “أَقْرَضُوا” ise eril zamiridir. Buna şu şekilde bir cevap verilmiştir: Burada lafız üzerinde değil mana üzerinde bir atf söz konusudur. Buna göre biri eril diğeri dişi zamire sahip olan bu iki ism-i fâilden ortak bir mâzî fiili takdîr edilmiş ve bu fiil ona atfedilmiştir. Takdîr edilen bu fiilin zamiri erkeklere de dişilere de racidir. Bu iki sığanın aynı kökten olması böyle bir takdîri daha da kolay hale getirmektedir. “إِنَّ الضَّارِبِينَ وَالضَّارِبَاتِ” örneğinde ise bunların aynı kökten olmaması böyle bir takdîre gitmeyi zorlaştırmaktadır.⁷⁵ Râzî’nin bu konudaki yorumlarına

⁶⁸ Mu’reb, başındaki amile göre sonundaki hareketin değiştiği kelimeleri ifade etmektedir; bk. Cemâlüddîn b. Hişâm el-Ensârî, *Şerhu kaṭri’n-nedâ ve belli’s-şadâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Kahire: y.y., 1964), 13.

⁶⁹ Şecerî, *Emâlî*, 2/438.

⁷⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 29/38.

⁷¹ İbn Âdil, *el-Lübâb*, 19/251.

⁷² Şecerî, *Emâlî*, 2/438.

⁷³ el-Hadîd 57/18.

⁷⁴ Abdulkâhir el-Cürçânî, *Dercü’-d-dürer fi tefsîri’l-âyi ve’s-süver*, thk. Velîd b. Ahmed-İyâd Abdullatîf (İngiltere: Mecelletü’l-Hikme, 2008), 4/1598.

⁷⁵ Sübkî, *Arûsu’l-efrâh*, 1/546-547.

baktığımızda onun, isim ve fiillerin birbirine atfedilmesine sıcak bakmadığı için buradaki atfa, çözülmesi gereken dilsel bir problem olarak baktığını görmekteyiz. Ona göre bu isimlerin başındaki elif-lâm vasıtasıyla onları fiil ile yorumlamak, bunu çözmekten uzak bir yorumdur. Zira o; bu elif-lâmın, mevsûl değil belki de ahd-i zihnî anlamını ifade etmek için bu kelimelere eklendiğini söylemektedir. Buna göre Allah, âyette sadaka verme hususunda temâyüz etmiş belli bir kesimden bahsetmektedir. O, buradaki atfın hikmetini şu şekilde açıklamaktadır: Allah Taâla fakirlere tasadduk eden bu belli zümreden bahsettikten sonra “أَقْرَضُوا” diyerek onların, bu sadakalarını en güzel sadaka çeşidi olan karz-ı hasen ile taçlandırdıklarını ifade etmek istemiştir.⁷⁶

Mâzî fiili ile ism-i fâil arasında atf ilişkisinin olduğu diğer bir örnek de “ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا ” Onları ancak fasıklar inkâr eder. Ne zaman bir antlaşma yaptılarsa, kendilerinden bir grup onu bozmadı mı?”⁷⁷ âyetidir. Zira burada mâzî olan “نَبَذَ” fiili “فَاسِقُونَ”ye atfedilmiştir. Bu iki ifade arasındaki atfın nasıl meydana geldiğini şu şekilde açıklayabiliriz: Âyetteki “أَوْ”, hemze-i istifhâm ve atf harfinden müteşekkildir.⁷⁸ Ondandır sonra gelen “كَلَّمَا” edatı ise iki şeyden meydana gelmiştir. Birincisi, elif-lâm ve tenvînsiz olduğu sürece kendisinden sonra gelen lafza izafe edilen, onun gibi i’râb alan ve ona “umumiyyet” anlamını katan “كَلَّمَا”⁷⁹ lafzıdır. İkincisi, eklendiği cümleyi masdar te’vîline sokan ve ona zaman anlamını katan “masdariyye” ve “zemâniyye” “مَا”sıdır. Bu iki harfin birleşmesi sonucu fi’lu’s-şart ve cevâbu’s-şart olmak üzere iki öge iktiza eden “كَلَّمَا” edatı ortaya çıkmıştır.⁸⁰ Fi’lu’s-şart “عَاهَدُوا”, cevâbu’s-şart ise “نَبَذَ”dur. Cümlelerin te’vîli ise “نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ” şeklindedir. Çünkü “كَلَّمَا”, fi’lu’s-şart olan “عَاهَدُوا”ye izâfe olup onu masdar te’vîline sokarak cevâbu’s-şart olan “نَبَذَ”ye zaman zarfı yapmıştır. Bunun neticesinde ise “نَبَذَهُ”, lafız olarak arkada olsa da hükmen “الْفَاسِقُونَ” ye atfedilen cümlelerin başında bulunmaktadır. Böylece “الْفَاسِقُونَ”ye atfedilen şeyin “نَبَذَهُ” olduğu anlaşılmaktadır. Bu yorumlardan anlaşıldığına göre âyette bahsi geçen kişilerin her söz verdiklerinde bunu bozduklarından bahsedilmektedir. Bu aşamadan sonra ise “نَبَذَهُ” ile “الْفَاسِقُونَ” arasında denklik sağlamak gerekmektedir. Bu ise “الْفَاسِقُونَ”nin başındaki takı sayesinde mümkündür. Çünkü bu takı, elif-lâm-ı mevsûle olup eklenmiş olduğu ism-i fâili “إِلَّا الَّذِينَ فَسَقُوا” şeklinde mâzî te’vîline sokmaktadır. Buna göre mâzî fiili olan “نَبَذَهُ”, yine kendisi gibi mâzî fiili olan “فَسَقُوا”ye atfedilmiştir. Ahmed b. Muhammed el-Harrât’ın el-Müctebâ min müşkili i’râbi’l-Şur’âni’l-Kerîm adlı eserinde “كَلَّمَا” edatını içeren “كَلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَسَنُوا فِيهِ”/Onlara etrafi aydınlattıkça onda

⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 29/201.

⁷⁷ el-Bakara 2/99-100.

⁷⁸ İbn Âdil, *el-Lübâb*, 2/319.

⁷⁹ Diwanalarab, “كل، كلا وكتا، كلا، كلما”, (Erişim 21.02.2021).

⁸⁰ Halebî, *Temhîdu’l-kavâid*, 9/4428; Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Şerhu ebyâti muğni’l-lebb*, thk. Abdulazîz Rabâh-Ahmed Yûsuf Dakâk (Beyrut: Dâru’l-Me’mûn, 1994), 4/245; Ebu’l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî, “külemâ”, *el-Külliyât*, thk. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısrî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1998), 1/1184.

yürürler”⁸¹ âyetini “مَشَوْا فِيهِ كُلَّ وَاقْتِ إِضَاءَةٍ/Etrafın her aydınlatılmasında ışığında yürürler” şeklinde te’vîl etmesi, bütün bu yorumları destekler mahiyettedir.⁸²

Hatırlanacağı üzere İbn Cinnî’nin, fiilin isme atfedilmesi daha kullanışlı olduğu için “و” harfi ile olabileceğine yönelik bir iddiası vardı. Fakat “وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا”/Harıl harıl koşanlara, kıvılcım saçanlara, (ansızın) sabah baskını yapanlara, orada tozu dumana katanlara (yemin ederim ki)”⁸³ âyetinde “ف” harfiyle de fiilin isme atfedildiğini görmekteyiz. Zira burada mâzî olan “أَتْرُونَ” fiili, ism-i fâil olan “الْمُغِيرَاتِ”ye atfedilmiştir. Bu fiilin, atfedildiği sîgalar gibi “فَالْمُغِيرَاتِ” şeklinde ism-i fâil olarak zikredilmesi mümkün olmasına rağmen bu yönde bir kullanımın tercih edilmemesinin elbette ki bir hikmeti bulunmaktadır. Bilindiği gibi fiiller hareketliliği isimler ise durağanlığı ifade etmektedir. Dolayısıyla isim formunda olan ve zengin anlamlar içeren âyetteki üç sıfatın muhatabın zihninde güzel bir şekilde canlanabilmesi için bunların arkasından eylem ve hareketi ifade eden bir fiil tercih edilmiştir. Ayrıca isimden fiile geçiş yapmak suretiyle kelâmda değişiklik yapmak muhatabın zihnindeki monotonluğun giderilmesine vesile olur. Böylece bu üslup değişikliği ile muhatabın dikkatinin toplanması ve anlatılanlara odaklanması sağlanır.⁸⁴ Âlûsî (ö. 1270/1854), Muhyiddin ed-Dervîş (ö. 1982) ve Muhammed el-Herarî (ö. 2008), “عَادِيَاتِ”, “مُورِيَاتِ”, ve “مُغِيرَاتِ” kelimelerinin başındaki takıların elif-lâm-ı mevsûle olduğunu ileri sürüp bunları “عدون”, “أورين”, ve “أغرن” şeklinde mâzî fiiliyle yorumlayarak ma’tûf ve ma’tûf-u aleyh arasında bir denklik sağlamaktadır.⁸⁵ Neseffî (ö. 710/1310) de, bu yoruma katılmakla beraber onun bu konuda izlediği metot bundan farklıdır. Zira o, bu üç isimde takdîr edilen fiillerin elif-lâm-ı mevsûle sayesinde değil, belki de daha önce de değindiğimiz gibi ism-i fâilin iki cihetinden biri olan fiil olma özelliğinden ve “أَتْرُونَ”nin bunlara ma’tûf olmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir.⁸⁶

Kur’ân-ı Kerîm’in bazı yerlerinde tıpkı mâzî gibi muzârî’ fiilinin de ism-i fâile atfedildiğini görmekteyiz. Örneğin, “أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ”/Üstlerinde kanatlarını açıp kapatarak uçan kuşları görmediler mi?”⁸⁷ âyetinde muzârî’ olan “يَقْبِضْنَ”, ism-i fâil olan “صَافَّاتٍ”ne atfedilmiştir. Bunların arasında mutabakat sağlamak için değişik yorumlara gidildiğini görmekteyiz. Bunlardan birisi “يَقْبِضْنَ”nin “قابضات” şeklinde ism-i fâil olarak te’vîl edilmesidir. Fakat Ebu’l-Bekâ el-Kefevî’ye (ö. 1095/1684) göre burada tam tersi bir yorum söz konusudur. Çünkü o; ma’tûf olan fiili, ism-i fâil ile yorumlamak yerine ma’tûf-u aleyh olan ism-i fâili, fiil ile yorumlamaktadır. Ona göre “صَافَّاتٍ”, “يَقْبِضْنَ” te’vîlindedir. Böylece atfın

⁸¹ el-Bakara 2/20.

⁸² Ahmed b. Muhammed el-Harrât, *el-Müctebâ min müşkili i’râbi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm* (Medine: Mecme’u’l-Melik Fahd, 2005), 1/37-38.

⁸³ el-Âdiyât 100/1-5.

⁸⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 30/216; Muhyiddin ed-Dervîş, *İ’râbü’l-Ḳur’ân ve beyânühü* (Suriye: Dâru’l-İrşâd, ts.), 10/559; Herarî, *Tefsîru hadâiki’r-ravhi ve’r-reyhân*, 32/263.

⁸⁵ Mahmûd b. Abdirrahîm es-Sâfi, *el-Cedvel fî i’râbi’l-Ḳur’ân* (Şam: Dâru’r-Reşîd, 1997), 30/389; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr* (Şam: Dâru’l-Fikr, 1997), 30/367.

⁸⁶ Ebu’l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseffî, *Tefsîru’n-neseffî*, thk. Mervân Muhammed (Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 2005), 4/549 vd.

⁸⁷ el-Mülk 67/19.

tarafı arasında mutabakat sağlanmış olmaktadır. Fakat ilk önce isim zikredildiği için orijinal halini koruma önceliğinin ona ait olması hasebiyle bu görüş eleştirilmiştir.⁸⁸

Fiilin isme atfedildiği bu âyette, şöyle bir soru akla gelmektedir: Burada verilmek istenen mesajda değişiklik olmaksızın “يُفِيضُنْ”nin ism-i fâile veya “صَافَاتٍ”nin fiile çevrilerek zikredilmesi mümkün olduğu halde niçin böyle bir üslûp kullanılmadı? Buna değişik cevaplar verilmiştir. Örneğin Kefevî’ye göre bunun hikmeti mevzubahis olan iki ifade arasında anlam açısından bazı farkların olması ve bunun lafızlarına yansımış olmasıdır. Çünkü “يُفِيضُنْ” sîgası, nesnelere etkileyen mütaaddî bir fiildir. Bu nedenle ona kanat anlamına gelen “اجْحَتُّهُنَّ” mef’ûlü takdîr edilmektedir. Zira kapatma olayının gerçekleşmesi için kuşlardan sadır olan bu fiilden kanatların etkilenip devreye girmesi ve bedeninin sağına ve soluna çarparak bu bölgeleri etkilemesi gerekiyor. “صَافَاتٍ”nin muzâri olan “يُصَنَّفُنْ” fiili ise herhangi bir nesneyi etkilemeyen, fâilin fiilinden yine fâilin kendisi etkilendiği lâzîmî bir fiildir. Çünkü kuş sürüsü içerisinde saf oluşturmak için sürü üyelerinin diğer elemanlarla senkronize olması gerekiyor. Bu da bütün azaların belli bir pozisyona girmesiyle mümkündür. Bu ise ayaklarının aynı hizaya gelmesi ile anlaşılmaktadır ki sürünün bu pozisyonu “صَافَاتٍ” ile tabir edilmektedir. İşte bu farklılıklar sebebiyle bu iki ifade değişik formlarda zikredilmiştir.⁸⁹ Bunların sadece isim veya sadece fiil olarak zikredilmemesinin diğer bir sebebi de tıpkı yüzmede olduğu gibi havada saf oluşturmak için de öncelikli olan şeyin kanatları veya kolları açma ve yayma olmasıdır. Hareket etme veya yön değiştirme maksadıyla bu organların yumulması ve kapatılması ise ikincil bir hamledir. Bu nedenle uçuş esnasında saf düzenini korumak için devamlılık arz eden kanatları açma eylemi, sabitliği ifade eden isimle; buna nispetle daha az ve geçici olarak gerçekleşen kanatları yumma eylemi ise, zamanla sınırlı olan ve değişkenliği ifade eden fiil ile ifade edilmiştir.⁹⁰ Ayrıca kuşlar, kanatlarını açarak sürünün diğer üyeleriyle aynı görüntüyü verdikleri için sanki hareketsiz ve sabit bir şekilde duruyorlarmış gibi bir tablo oluşuyor. Öte yandan kanatları kapatmayla birlikte bu manzaranın bozulması sonucu hareketlilik meydana geliyor. İşte birinci safhanın sabitlik ifade eden isimle, ikincisinin de hareketliliği ifade eden fiil ile tabir edilmesinin diğer bir hikmeti de budur.⁹¹

“فَالِ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا”/İnşallah beni sabırlı bulacaksın. Hiçbir işte sana karşı da gelmem dedi”⁹² âyetinde de muzâri’ fiilinin ism-i fâile atfedildiği ileri sürülmüştür. Zira “صَابِرًا”nin “سَتَجِدُنِي” fiiline ma’tûf olduğu iddia edildiği gibi “صَابِرًا” vasfına ma’tûf olduğu da dile getirilmiştir. İkinci görüşü iddia edenler, ma’tûf ve ma’tûf-u aleyh arasında mutabakat sağlamak için “لَا أَعْصِي” cümlesini “غَيْرِعَاصٍ” şeklinde isim tamlaması ile yorumlamaktadır.⁹³ Fakat böyle bir yorumu iktiza edecek dilsel bir husus olmadığından

⁸⁸ İbn Âdil, *el-Lübâb*, 19/251.

⁸⁹ Muhammed b. Ahmed eş-Şerbinî, *Tefsîru’s-sirâci’l-münîr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1907), 4/250; Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi’ li aḥkâmî’l-Ḳur’ân* (Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003), 18/217; Dervîş, *İ’râbü’l-Ḳur’ân*, 10/156.

⁹⁰ Endelüsî, *Tefsîru’l-baḥri’l-muḥîṭ*, 8/297; Bursevî, *Tefsîru ruḥi’l-beyân*, 10/70; İbn Âdil, *el-Lübâb*, 19/251. Herarî, *Tefsîru ḥadâiki’r-ravḥi ve’r-reyḥân*, 30/40; Dervîş, *İ’râbü’l-Ḳur’ân*, 10/159.

⁹¹ Endelüsî, *Tefsîru’l-baḥri’l-muḥîṭ*, 8/297.

⁹² el-Kehf 18/69.

⁹³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 15/373.

dolayı birinci görüşün daha doğru olduğu kanaatini taşımaktayız. Zira böyle bir yorum, fiili isme çevirecek “masdariyye mâsi” veya ism-i fâilin başında onu fiile çevirecek elif-lâm-ı mevsûle bulunması ya da buna benzer bir durumun varlığı sonucu mümkün olabilir. Bu olanaklardan yoksun olan bu görüşün sahipleri bunu “صَافَاتٍ وَيَقْبِضُونَ” âyetiyle kıyaslamakta ve sadece anlamsal bazda mutabakat sağlamaya çalışmaktadırlar. Fakat “صَافَاتٍ وَيَقْبِضُونَ” âyetinde bu şekilde bir üslûbun neticesinde anlatılan mesajın anlaşılır bir şekilde muhatabın zihninde tasvir edilmesi sağlanmış olmakla beraber mevzubahis olan bu âyette ise böyle bir hususun olmadığını görmekteyiz. Meşhûr Müfessir Kuşeyrî (ö. 465/1072), bu âyette şu şekilde bir yorumda bulunmuştur: Hz. Musa (a.s.) burada iki vaadde bulunmuştur: sabırlı olma ve Allah’ın emirlerine isyan etmeme. Sabırlı olmayı, “inşallah” diyerek Allah’ın dilemesine bağladığı için başarmıştır. Diyalogda bulunduğu kişinin işine karşı çıkmamayı ise Allah’ın dilemesiyle kayıtlamadığı için bunu başaramamıştır.⁹⁴ İşte bu, “صَابِرًا”e ma’tûf olduğu iddia edilen “لَا أَعْصِي” ifadesinin “سَتَجِدُنِي” fiiline ma’tûf olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Bu durumda ma’tûf ve ma’tûf-u aleyh arasında muhalefet olmadığı için herhangi bir takdire ihtiyaç duyulmamaktadır. Bazen de ism-i fâilin muzârî’ fiiline atfedildiğini görmekteyiz. Örneğin “إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ”/Şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği yarandır. Ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarandır⁹⁵ âyetinde böyle bir durum söz konusudur. Zira ism-i fâil olan “مُخْرِجٌ” kelimesinin muzârî’ olan “يُخْرِجُ” fiiline atfedildiğini görmekteyiz. Müfessir Hâzin (ö. 741/1341) bunu önlemek için “مُخْرِجٌ” kelimesini kendisi gibi isim olan “فَالِقٌ”ye atfetmekte, “يُخْرِجُ”yu ise “فَالِقٌ” için açıklayıcı bir kayıt olarak göstermektedir. Çünkü o, tohumun ve çekirdeğin geçirdiği biyolojik evreleri de bir nevi canlanma olarak addetmektedir.⁹⁶ Âlûsî, burada ism-i fâilin muzârî’ fiiline atfedilmesinde bir sakınca olmadığını dile getirmektedir. Zira ona göre bu her iki sîganın karşılıklı olarak birbiriyle te’vîl edilmesi mümkündür. Öte yandan o, burada ismin fiile atfedilmesinin hikmetini şu şekilde açıklamaktadır: Ölüden diriyi çıkarmak yani varlıklara hayat vermek daha çok özen gerektirmesi hasebiyle hareketliliği ifade eden fiil kalıbı ile; buna mukabil, diriden ölüyü çıkarmak yani canlılığı sonlandırmak, nispeten daha az itina gerektirdiği için durağanlığı ifade eden isim ile ifade edilmiştir.⁹⁷

2.3. Fiil ile Sıfat-ı Müşebbihenin Birbirine Atfedilmesi

Kur’ân’da muzârîin sıfat-ı müşebbiheye atfedildiği cümleler de bulunmaktadır. Buna “فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ”/Allah’ın, onlara fazlından verdiği ile sevinirler ve müjde alırlar⁹⁸ âyeti örnek verilebilir. Nitekim burada “يَسْتَبْشِرُونَ” fiili, sıfat-ı müşebbihe sîgasının çoğulu olan “فَرِحِينَ”ye atfedilmiştir. O yüzden İbn Âdil, bu fiili ilk etapta “مستبشرين” şeklinde ism-i fâil olarak yorumlamaktadır. Çünkü ism-i fâil ile sıfat-ı müşebbihe arasındaki

⁹⁴ Abdülkerîm b. Havâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, thk. Abdullatîf Hasen Abdurrahman (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2007), 2/227; Endelüsî, *Tefsîru’l-bahri’l-muhtâ*, 6/140.

⁹⁵ el-En’âm 6/95.

⁹⁶ Alâüddîn Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl fi maâni’t-tenzil*, thk. Muhammed Ali Şâhîn (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1993), 2/162.

⁹⁷ el-Kehf 18/18; Sübkî, *Arûsu’l-efrâh*, 1/547.

⁹⁸ Âl-i İmrân 3/170.

benzerlik fiil ile sıfat-ı müşebbihe arasındaki benzerlikten daha çoktur.⁹⁹ Kefevî, ise “فَرِحِينَ”yi “يَفْرَحُونَ” şeklinde fiil ile te’vîl etmektedir. Fakat İbn Âdil’e göre birinci takdîr daha evlâdır. Çünkü burada ilk olarak isim zikredildiği için asıl halini koruma önceliği onundur. Ona uyum sağlaması gereken –daha sonra zikredildiği için- fiildir. İbn Âdil’den nakledilmiş olan diğer bir görüşe göre “يَسْتَبِيرُونَ”den önce onun mübtedâsı olan “هم” zamiri mahzûftur. Bu durumda isim cümlesi, isim yönü ağır basan bir sîgaya atfedilmiş olacağı için ma’tûf ve ma’tûf-ualeyh arasında kısmen de olsa denklik sağlanmış olacaktır.¹⁰⁰

2.4. İsim Cümlesi ile Fiil Cümlesinin Birbirine Atfedilmesi

Kur’ân’da isim cümlesinin fiil cümlesine atfedildiği örnekler de bulunmaktadır. Örneğin, “سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ/Onları çağırırsanız da, sussanızda da sizin için birdir”¹⁰¹ âyetinde böyle bir durum söz konusudur. Zira burada zamir ve ism-i fâilden müteşekkil bir isim cümlesi olan “أَنْتُمْ صَامِتُونَ” ifadesi, “دَعَوْتُمُوهُمْ” fiiline ma’tûftur. Bu ikisi arasında denklik sağlama amacıyla “صَامِتُونَ”, “صَمْتُمْ” şeklinde fiil olarak te’vîl edilmiştir. Böylece mübtedâ olan “أَنْتُمْ” zamiri, haberiyle kaynaştırılıp munfasıldan muttasıla çevrilmiş ve bunun sonucunda fiil ve failden oluşan bir cümle ortaya çıkmıştır.¹⁰² Dua için fiilin, susmak için de ismin seçilmesinin hikmeti ise şu şekilde açıklanmaktadır: Zorluk ve meşakkatler, âyette sözü edilen kişileri sahte ilâhlarına dua etmeye sevk ediyordu. Her hangi bir sıkıntının olmadığı durumlarda ise onlarda derin bir sessizlik hâkim oluyordu. Dua, sözel veya bedensel bir hareket olarak tezahür ettiği için eylem ifade eden fiille, suskunluk ise durağanlık ve pasiflik olduğu için sabitliği ifade eden isimle anlatılmıştır.¹⁰³ Bunun bir diğer hikmeti de bu âyetin, içinde bulunduğu âyet grubuyla uyum sağlamasıdır.¹⁰⁴ Zira bundan önceki ve sonraki âyetlere baktığımızda son kelimelerinin son harfinin “ن” olduğunu görmekteyiz. Hatta bu âyetle beraber 205 âyet daha barındıran A’râf Suresini genel olarak incelediğimizde 13’ü hariç bütün âyetlerinin son kelimesinin son harfinin “ن” ile bittiğini görmekteyiz.

SONUÇ

Atfın en önemli işlevlerinden birisi, ismi isme atfederek farklı varlıkları bir hükümde birleştirmek ya da fiili fiile atfederek bunlara farklı hükümler isnat etmeyi sağlamaktır. Arapçada, yapısal ve anlamsal açıdan birbirinden farklılık arz ettiği için isim ve fiillerin birbirine atfedilmesi çok nadirdir. Bu örnekler, seci’ düzenini korumak için daha çok şiirlerde görülmektedir. Kur’ân’da ise isim ve fiilin birbirine atfedildiği pek az

⁹⁹ Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musâ el-Aynî, *el-Makâşidi’n-naḥviyye*, thk. Ali Muhammed Fâhir vd. (Kahire: Dâru’s-Selâm, 2010), 1/245.

¹⁰⁰ İbn Âdil, *el-Lübâb*, 6/51.

¹⁰¹ el-A’râf 7/193.

¹⁰² İbn Âdil, *el-Lübâb*, 9/424.

¹⁰³ Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali, el-Vâhidî, *et-Tefsîru’l-basîṭ* (Suudi Arabistan: İmâdetü’l-Bahsi’l-İlmî, 2009), 9/525.

¹⁰⁴ Endelüsî, *Tefsîru’l-baḥri’l-muḥîṭ*, 4/439.

örnek vardır. Bunda da fiilin, fiile daha çok benzeyen ism-fâile atfedildiğini görmekteyiz. İsim ve fiilin birbirine atfedilmesinin cevâzı ve fesâhat derecesi konusunda özellikle Kur’ân bazında bir takım tartışmaların varlığı göze çarpmaktadır. Arap Dili kurallarını göz önünde bulunduran kimi bilgin, Kur’ân’da aralarında atf ilişkisi olan isim ve fiilleri değişik metotlarla birbiriyle yorumlamaktadır. Fakat bunun Arapçanın hâlîki ve muallimi olan Allah’ın kelâmında geçmesi, böyle bir uygulamanın câiz ve fesâhate uygun olduğunu göstermektedir. Zira bu konudaki en önemli kriter, ilâhî bir hikmetin olmasıdır. Bunun bulunması durumunda bunlar arasında dilsel açıdan uyum sağlama çabalarının ikinci planda kaldığını söyleyebiliriz. Kur’ân’da isim ve fiillerin birbirine atfedildiği örnekler baktığımızda bu ilâhî hikmetleri görmekteyiz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur’ân’da isim ve fiillerin birbirine atfedilmesine zemin hazırlayan bazı hikmetler şunlardır:

- Âyetler arasında seci’ düzenini sağlamak
- Alternatif ifadeler kullanarak akıcı bir cümle yapısı oluşturmak
- Belli bir olay silsilesinde farklı şekillerde tezahür eden durumları farklı türdeki kelimelerle göstermek
- Önem derecesi açısından değişiklik arz eden durumları farklı kategorilerdeki lafızlarla ifade etmek
- Hareketlilik ve aktiflik barındıran durumu fiille, sabitlik ve devamlılık içeren durumu da isimle ifade etmek
- Farklı tabirler kullanarak olayların okurun zihninde canlı bir şekilde tasvir edilmesini sağlamak
- Bu hususlardan anlaşıldığına göre isim ve fiillerin birbirine atfedilmesi konusunda önemli olan, dilsel kurallara uyumdan ziyade böyle bir atfın nerde ve hangi vaziyetlerde kurulduğudur. Kur’ân’da olduğu gibi bunun seci’, zaman, zemin ve muhatap unsurlarını göz önünde bulundurarak ve iletilmek istenen mesajı eksiksiz bir şekilde aktararak gerçekleştirilmesi durumunda dilsel hususların gölgede kaldığını ifade edebiliriz. Her konuda olduğu gibi bu konuda da Kur’ân’ın Arap Dili ve Belagati için en önemli kaynak ve örnek olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Adîme, Muhammed Abdulhâlik. Dirâsâtün li üslûbi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm. Kahire: Dâru’l-Hadîs, ts.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseynî. Rûhu’l-meânî. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.
- Anzî, Yûsuf Râid & Şilâhî, Muhammed Sa’d. “el-Udûl ani’l-muṭâbaḳati fi’l-cümleti’l-arabiyye”. İmadetü’l-Bahsi’l-İlmî 44/2 (Şubat 2014), 563-573.
- Aynî, Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musâ. el-Maḳâşidi’n-naḥviyye. thk. Ali Muhammed Fâhir vd. Kahire: Dâru’s-Selâm, 2010.
- Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer. Şerhu ebyâti muğni’l-lebîb, 8 Cilt. thk. Abdulazîz Rabâh–Ahmed Yûsuf Dakâk. Beyrut: Dâru’l-Me’mûn, 2. Baskı, 1994.
- Bağdâdî, Muhammed b. Sehl b. es-Sirâc en-Nahvî. el-Uşul fi’n-naḥv. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 3. Baskı, 1988.
- Bursevî, İsmâil Hakkî. Tefsîru ruhi’l-beyân. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.
- Cürçânî, Abdulkâhir. Dercü’d-dürer fi tefsîri’l-âyi ve’s-süver. 4 Cilt. thk. Velîd b. Ahmed–İyâd Abdullatîf. İngiltere: Mecelletü’l-Hikme, 2008.
- Cürçânî, Abdulkâhir. Kitâbü Delâilil-İ’câz. Kahire: Mektebetü’l-Hancî, ts.

- Dervîş, Muhyiddin. İ’râbü’l-Ḳur’ân ve beyânühü. 10 Cilt. Suriye: Dâru’l-İrşâd, ts.
Dîmaşkî, Ömer b. Ali b. Âdil. el-Lübâb fî ulûmî’l-kitâb. thk. Âdil Ahmed vd. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1998.
Diwanalarab, “كل، كلا، وكلتا، كلا، كلما”. Erişim 21.02.2021. <https://www.diwanalarab.com>
Dussûkî, Muhammed b. Arefe. Hâşiyetü’d-Dussûkî alâ muhtasarü’l-meânî. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, ts.
Endelüsî, Ebû Hayyân. İrtişâfü’d-ḡarbi min Lisâni’l-Arab. 5 Cilt. thk. Receb Osman Muhammed. Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1998.
Endelüsî, Ebû Hayyân. Tefsîru’l-baḡri’l-muḡîḡ. thk. Âdil Ahmed-Ali Muhammed Muavviz. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001.
Ensârî, Cemâlüddîn b. Hişâm. Şerḡu kaḡri’n-nedâ ve bellî’ş-şadâ. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Kahire: y.y., 11. Baskı, 1964.
Farâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl. Kitâbu’l- Ayn. 8 Cilt. thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Sâmîrânî. b.y.: Dâru ve Mektebetü’l-Hilâl, ts.
Hacibekiroğlu, Abdullah. Arap Dilinde Edatların Metinde Kurduğu Anlamsal İlişkiler. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
Halebî, Ahmed b. Yûsuf es-Semîn. ed-Durru’l-maşûn fî ilmi’l-kitâbi’l-meknûn. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. Şam: Dâru’l-Kalem, ts.
Halebî, Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed Muhibbuddîn. Temhîdu’l-ḡavâid bi şerḡi teshîli’l-fevâid, 10 Cilt. thk. Ali Muhammed Fâhir. Mısır: Dâru’s-Selâm, 2007.
Hakçioğlu, Muhammed Meşhud. “Bedel ve Atf-ı Beyân Kavramlarının Tanımı, Çeşitleri ve Aralarındaki Fonksiyonel Farklar”. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 48 (2020), 115-138.
Hamed, Abdullâh Hıdır. el-Udûl fî’l-cümleti’l-Ḳur’âniyye. Beyrut: Dâru’l-Kalem, ts.
Harrât, Ahmed b. Muhammed. el-Müctebâ min müşkili i’râbi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm. Medine: Mecme’u’l-Melik Fahd, 2005.
Hâzimî, Ahmed b. Ömer b. Müsâid. Fetḡu rabbi’l-berrîyye fî şerḡi nazmi’l-Âcurrûmiyye. Mekke: Mektebetü’l-Esedî, 2010.
Hâzin, Alâüddîn Ali b. Muhammed. Lübâbü’t-te’vîl fî maâni’t-tenzîl. thk. Muhammed Ali Şâhîn. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1993.
Hemedânî, Abdullah b. Abdîrrahmân el-Akîlî. Şerḡu İbn Akîl alâ elfiyyeti İbn Mâlik. 4 Cilt. Kâhire: Dâru’t-Türâs, 10. Baskı 1980.
Herarî, Muhammedü’l-Emîn b. Abdillâh el-Uramî. Tefsîru ḡadâiki’r-ravḡi ve’r-reyḡân. thk. Hâşim Muhammed Ali. Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 2001.
Hudarî, Muhammed Mustafâ b. Hasen. Hâşiyetü’l-ḡudârî alâ şerḡi İbn Akîl alâ elfiyyeti İbn Mâlik. 2 Cilt. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bikâî. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2. Baskı, 2003.
İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. et-Taḡrîr ve’t-tenvîr. Tunus: Dâru Sahnûn li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, 1997.
İbn Cinnî, Osmân el-Mûsilî. Kitâbü’l-lüme’ fî’l-arabiyye. thk. Fâiz Fâris. Kuveyt: Dâru’l-Kitâb, 1972.
İbn Hâcib, Cemâlüddîn el-Kürdî el-Mâlikî. el-Kâfiye fî ilmi’n-naḡv. thk. Sâlih Abdulazîm. Kahire: Mektebetü’l-Âdâb, 2010.
İbn Hâcib, Cemâlüddîn el-Kürdî el-Mâlikî. Emâlî İbni’l-Hâcib. 2 Cilt. thk. Fahr Sâlih Süleymân. Ürdün: Dâru Ammâr, 1989.
İbn Kayyim, Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye. İrşâdü’s-sâlik ilâ ḡalli elfiyyeti İbn Mâlik. 2 Cilt. thk. Muhammed b. İvaz. Riyâd: Edvâu’s-Selef, 1954.

- İbn Mâlik, Muhammed b. Cemâlidîn el-Endelüsî. Şerhu teshîli'l-fevâid. 4 Cilt. thk. Abdurrahmân es-Seyyid- Muhammed Bedvî el-Mahtûn. b.y.: Hicr li't-Tibâa, 1990.
- İbn Mâlik, Muhammed b. Cemâlidîn el-Endelüsî. Elfiyyetü İbn Mâlik, thk. Süleymân b. Abdilazîz. Riyâd: Mektebetü Dari'l-Minhâc, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Mısırî. Lisânü'l-Arab. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İbn Şecerî, Hibbetullah b. Hamza. Emâlî İbni's-Şecerî. 3 Cilt. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1991.
- İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb. Tefsiru'r-Râgıb el-İsfahânî. thk. Muhammed Abdülazîz Besyûtî. Riyad: Câmîatu Tantâ, 1999.
- Kuşeyrî, Abdulkerîm b. Havâzin b. Abdilmelik. Leţâifü'l-işârât, 3 Cilt. thk. Abdullatîf Hasen Abdurrahman Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 2007.
- Mânite, Sâsî Muhammed. “el-Aţfu ale'l-ma'nâ evi't-tevehhüm”, el-Mecelletü'l-Câmia 1/8 (Ağustos 2006), 18-34.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. Tefsîru'n-nesefî. 5 Cilt. thk. Mervân Muhammed. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2005.
- Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ. el-Külliyât. thk. Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısırî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. el-Câmi' li aḥkâmi'l-Ḳur'ân. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. Mefâtiḥu'l-ğayb. 32 Cilt. b.y.: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.
- Sabbân, Muhammed b. Ali. Hâşiyetü's-şabbân şerḥü'l-Eşmûnî alâ elfiyyeti İbn Mâlik. 4 Cilt. thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd. b.y.: el-Mektebetü'-Tevfikîyye, ts.
- Sâfî, Mahmûd b. Abdirrahîm. el-Cedvel fi i'râbi'l-Ḳur'ân. 31 Cilt. Şam: Dâru'r-Reşîd, 4. Baskı. 1997.
- Sayyâdî, Ahmed Matlûb. Esâlîbun belâgiyye. Kuveyt: Vekâletü'l-Metbûât, 1980.
- Seyyid, Muhammed Şükrî Halil. “el-Udûl fi'l-aţf ve eşeruhu fi'd-delâla”, Havliyyetü külliyyetü'l-luğa 33/7 (Temmuz 2020), 7583-7634.
- Sübkî, Ahmed b. Ali b. Abdilkâfî. Arûsu'l-efrâḥ fi şerḥi telḥîşî'l-miftâh. 2 Cilt. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2003.
- Şâtübî, Ebû İshak İbrâhîm b. Musâ. el-Maḳâşidü's-şâfiye fi şerḥi ḥulâşeti'l-Kâfiye. 10 Cilt. Mekke: Ma'hedü'l-Buhûs, 2007.
- Şecerî, Hibbetullah b. Hamza. Mâ lem yünşer mine'l-emâlî's-şeceriyye, thk. Hatem Sâlih Dâmin. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1984.
- Şerbînî, Muhammed b. Ahmed. Tefsîru's-sirâci'l-münîr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1907.
- Vâhidî, Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali. et-Tefsîru'l-başîṭ. Suudi Arabistan: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 2009.
- Vehbe Zuhaylî, et-Tefsîru'l-münîr. 30 Cilt. Şam: Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, 1997.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer. el-Mufaşşal fi şinaati'l-i'râb. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993.
- Zerkeşî, Bedrüddîn b. Bahâdır. el-Burhân fi ulûmi'l-Ḳur'ân. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957.